

TİDİSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Mehâimî'nin "Tebîrû'r-rahmân"ında
Münâsebâtü'l-Kur'ân

The Connection of the Qur'an in al-
Mahaimi's "Tafsir Al-Rahman"

Yasemin ÇELİKKAYA*
Hakan UĞUR*

Geliş/Submitted: 05.06.2026
Kabul/Accepted: 29.09.2026

Citation / Atıf

Çelikkaya, Y. ve Uğur, H. (2026). Mehâimî'nin "Tebîrû'r-rahmân"ında münâsebâtü'l-Kur'ân. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (50), 299-316.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

doi 10.29228/TIDSAD.88372

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, yasemincelikkaya2608@gmail.com

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, hakanugur1@hotmail.com

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Öz: Yirmi üç yıllık zaman diliminde farklı olaylar vesilesiyle nazil olan ve nüzul sırasından bağımsız tertib edilen Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasında bir insicam, uyum ve ahenk söz konusudur. Bu düşünceyi temel alan Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin izlerine bazı tefsirlerde nispeten rastlamak mümkün olduğu gibi Kur'ân'ın tümünün tenasüp düşüncesiyle tefsir edildiği müstakil eserler de mevcuttur. İşte bu çalışmada Hintli âlim ve mutasavvıf Ali el-Mehâimî (ö. 835/1432) tarafından kaleme alınan ve Münâsebâtü'l-Kur'ân alanında müstakil eser olma özelliği taşıyan Tebsîru'r-rahmân adlı tefsir ele alınmıştır. Öncelikle Mehâimî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî kimliğinin inşası hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından tefsir ilminin genel usul ve yöntemleri açısından Tebsîru'r-rahmân adlı tefsiri değerlendirilmiştir. Rivâyet ve dirâyet yönü zayıf kalan bu tefsir, Mehâimî'nin sûfî kimliğinin etkisiyle işârî tefsir olma özelliğiyle temayüz etmiştir. Ancak istisnasız tüm âyetlerin sistematik bir şekilde birbiriyle bağlantı kurularak açıklanması bu eseri alanında özgün kılmaktadır. Özel olarak belirlediğimiz âyetler ışığında, Mehâimî'nin Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı uygulamada takip ettiği usûl ve yöntemi tespit etmeye çalıştık. Bu örnek âyetler vesilesiyle sûreler arası bağlantı kurup kurmadığı, sûre içindeki tenâsübü nasıl sağladığı belirlenmiştir. Art arda gelen âyetler arasında hiç ihmal edilmeden kurulan anlam bağının kısra âyetlerine, hüküm âyetlerine ve farklı konulara geçişte nasıl kurulduğu tek tek başlıklar altında incelenmiştir. Kurduğu anlam ilişkisi yeri geldikçe Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/ 1210) ve Bikâî (ö. 885/1480) gibi âyetler arası münasebete riâyet eden alimlerin görüşleri ile mukayese edilmiştir. Bu çalışmada, mezkûr eserin Münâsebâtü'l-Kur'ân alanına katkısı incelenirken diğer yandan ülkemizde herhangi bir akademik araştırmaya ana konu olmamış bu tefsirin tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Mehâimî, Münâsebâtü'l-Kur'ân, Tebsîru'r-rahmân.

Abstract: There is a coherence, harmony, and agreement among the verses and chapters of the Qur'an, which were revealed over a period of twenty-three years on the occasion of different events and arranged independently of the order of revelation. While traces of the science of the Qur'an, based on this idea, can be found in some commentaries, there are also independent works that interpret the entire Qur'an using the concept of harmony and agreement. This study examines the commentary titled "Tafsir al-Rahman," written by the Indian scholar and Sufi Ali al-Mahaimi (d. 835/1432), which stands as an independent work in the field of Qur'anic relations. First, a brief overview of Mahaimi's life, works, and the formation of his Sufi identity is provided. Then, the commentary "Tafsir al-Rahman" is evaluated in terms of the general principles and methods of Qur'anic exegesis. While weak in terms of both narrative and rational interpretation, this commentary is distinguished by its symbolic interpretation, influenced by al-Mahaimi's Sufi identity. However, the systematic explanation of all verses, establishing connections between them, makes this work unique in its field.

In light of the verses we specifically selected, we attempted to determine the method and approach that al-Mahaimi followed in applying the concept of "Munasabat al-Qur'an" (Relationships of the Quran). Through these exemplary verses, we determined whether he established connections between surahs and how he ensured harmony within the surahs. The semantic link established between consecutive verses, without any neglect, and how it was established when transitioning to narrative verses, verses of judgement, and different topics, were examined under separate headings. Where

appropriate, the semantic relationships he established were compared with the views of scholars who adhered to the principles of inter-verse relationships, such as Zamakshari (d. 538/1144), Razi (d. 606/1210), and Bikai (d. 885/1480). This study examines the contribution of the aforementioned work to the field of Munasabatu'l-Qur'an (relationships of the Qur'an), while also aiming to introduce this commentary, which has not been a central subject of academic research in our country.

Keywords: Qur'an, Tafsir, al-Mahaimi, Munasabat al-Qur'an, Tabsir al-Rahman.

Giriş

Kur'ân'ı, tüm incelikleri ve güzellikleriyle anlamlandırma çabası sonucunda farklı ilim dalları ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın belâgî ve beyânî inceliklerini keşfe yoğunlaşan İ'cazu'l-Kur'ân'dan Nazmu'l-Kur'ân; ondan da Münâsebâtü'l-Kur'ân adıyla hem söyleyişte hem manada uyumluluğu gözeten hususi bir alan ortaya çıkmıştır. Kur'ân ilimlerinden birisi olarak addedilen Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın birkaç kaynakta “Âyetler ve sûreler arasındaki icmal-tafsir, umumîlik-hususîlik, aklîlik-hissîlik yahut bunlardan başka alaka çeşitlerinden birisiyle ya da sebep-müsebbip, illet-malul, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mana irtibatı sağlamaktadır” şeklinde açıklandığını görmekteyiz.¹

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim, yirmi üç yılda necm necm tamamlanmıştır. Nazil olan âyetler art arda ya da rastgele değil yine ilahî bir yönlendirmeye tanzim edilmiştir. Bu tanzimin tevkiî olduğuna kanaat eden birçok âlim, âyetlerin ve sûrelerin bir hikmete binâen birbiriyle irtibatlı olduğunu dile getirmiştir. Eşsiz belâgati, veciz ve i'caz üslubuyla dikkat çeken ilahî kitabın âyetlerinin, sûrelerinin, kelimelerinin hatta harflerinin arasında bir tenâsüb aranması şaşılacak bir durum değildir. Allah-u Teâlâ'nın kutsal kelamının birçok hikmet barındırdığı inancına dayanarak “tanzir, mudâdde, istitrâd, tahallus, intikal, hüsnü'l-matlâb, ihtirâs”² gibi edebî sanatlar eşliğinde münâsebet bağları keşfedilmeye çalışılmıştır.

Âyetler ve sûreler arasında tenâsübün varlığına dikkat çeken ilk âlimin en-Nisâbü'rî (ö. 324/936) olduğu üzerinde ortak kanaat olmuştur.³ Yine Zemahşerî *el-Keşşâf* adlı eserinde Kur'ân'ın bazı yerlerinde münâsebet⁴ olduğuna dair bilgiler verirken Fahreddîn er-Râzî bu alanda öne çıkan bir isim olmuş⁵ ve *Mefâtihu'l-*

¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebil-Fazlî'd-Dimyâtî, C.1, Daru'l-Hadis, Mısır 2006, s. 36; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, C. 3, Vizâretü's-Suûdi'l-İslamiyye ve'l-Evkâf, Suudi Arabistan ts. s.323.

² Zerkeşî, *el-Burhân*, C.1, s.47; Süyûtî, *el-İtkân*, C. 3, 372; Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlmü li'l-Melâyin, Beyrut 2000, s.155.

³ Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I, s.36; Süyûtî, *el-İtkân*, C.III, s.322; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş*, s.151.

⁴ Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş*, ss.154-155; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yayınları, Ankara 2009, s.35.

⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s.36; Süyûtî, *el-İtkân* C. 3, s.323.

Gayb'ında sistemli bir uygulamaya gitmiştir. el- Harâllî (ö. 637/1240) *Miftâhu'l-Bâbi'l-Mukfel* adlı eserinde, Endülüslü İbn Ebü'l-İsba' (ö. 654/1256) ve âlimlerden Ebu'l-Fadl el-Mursi (ö. 655/1257) eserlerinde Kur'ân-ı Kerim'den münâsebet örneklerine yer vermiştir.⁶ Bu alanda ilk müstakil eser ise Endülüslü âlim Ebu Cafer b. Zübeyir (ö. 708/1308) tarafından telif edilen *el-Burhan fî Tertibi Suveri'l-Kur'ân*'dır. ⁷ Münâsebâtü'l-Kur'ân alanında otorite diyebileceğimiz el-Bikâî tarafından kaleme alınan *Naẓmü'd-dürer fî tenâsübi'l-â-yât ve's-süver*, bu alanın en meşhur eseridir. Süyûtî (ö. 911/1505) bu mihenk eserin hemen ardından *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver* adlı kendi eserinden bahsederek bir anlamda bu alana dair iddialı bir eser bıraktığına işaret etmiştir.⁸ Bizim ele alacağımız Ali el-Mehâimî'nin *Tebîrû'r-rahmân* adlı eseri ise Bikâî'nin eserinden daha önce Hindistan'da kaleme alınmış olup sadece sûre içi münasebete odaklanmış ve bu yönde kendine has özellikler taşımaktadır.

A. MEHÂİMÎ'NİN "TEBÎRÛ'R-RAHMÂN" ADLI TEFSİRİNİN USÛL VE YÖNTEM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Mehâimî ve tefsiri *Tebîrû'r-rahmân* hakkında ülkemizde yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak son dönemde Necdet Ayhan tarafından kaleme alınan "*Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*" adlı doktora tezi Mehâimî'nin tasavvufî kimliği üzerine yapılmış bir araştırma olmasının yanı sıra Ali el-Mehâimî hakkında oldukça mühim bilgiler içermektedir. Tabakat kitaplarında Mehâimî hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir. Ancak Hindistan menşeli kaynaklarda kendisi ve eserleri hakkındaki bilgilere erişmek mümkündür.

1. Mehâimî'nin Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

Kureyş soyundan bir grup Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin (ö. 95/714) zulüm ve baskısından kaçarak Hindistan'a yerleşmiştir. Kaynaklarda asıl adı *Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ahmed b. İbrâhîm* olan Mehâimî, Hindistan'da Nevâtîler olarak bilinen bu Kureyş kabilesine mensuptur. Ebu'l-Hasen 776 yılında Dekken bölgesindeki bir liman kasabası olan ve günümüzde Mumbai/Bombay'a bağlı Mehâim'de doğduğu için Mehâimî künyesiyle anılmaktadır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Şeyh *Mahdûm Fakîh Mehâimî*, *Mahdûm Mehâimî* adlarıyla anıldığı gibi ailesinin Pîro lakabından dolayı *Ali Pîro* ismiyle de geçmektedir.⁹ Güney Asya ve Orta

⁶ Sakıp Yıldız, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/21, 1986, ss. 61-62.

⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s.35; Süyûtî, *el-İtkân*, C. 3, s.322.

⁸ Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş*, ss.154-155; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, ss. 63-64.

⁹ Mîr Gulâm Alî b. Nûh el-Hüseynî el-Vâsıtî el-Âzâd-ı Bilgrâmî, *Sübhatü'l-mercân fî âşâri Hindistân*, thk. Muhammed Saîd et-Tarîhî, Dâru'l Rafidain, Beyrut 2010), s.90.

Asya'da Kureyş kabilesine mensup veya seyyid ve şerifler olarak peygamberimizin soyundan kişiler için "Piro" (Paro-Parve) lakabı kullanıldığı için bu isimle anılabilir. Zaten "mahdûm" ifadesi de o bölgede peygamber torunları için kullanılan başka bir lakaptır.¹⁰

Babası ilim sahibi saygın bir şeyh olan Mehâimî, ilk eğitimini babasından almıştır. Türk Sultanı Muhammed Tuğluk'un (ö.1351) bölgeye hâkim olduğu dönemde yaşamıştır. Hindistan'a çeşitli ülkelerden ve özellikle Orta Asya'dan gelen birçok ilim adamından ilim alarak tahsilini tamamlamıştır. İslâmî ilimlerin tüm dallarında kendini yetiştirmiş bir âlimdir.¹¹

Hintli âlim Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), tasavvufla yoğun iştigali ve bu alanda etkili eserler vermiş olması nedeniyle Mehâimî'yi mühim bir sûfî ve muvahhit âlim olarak nitelenmiştir.¹² Mehâimî'nin tasavvuf anlayışında Hz. Hızır teması önemli bir yer tutmaktadır. Kendisinin dokuz yaşından sonra Hz. Hızır'la mülaki olduğu ve sonraki hayatında da onun önderlik ve rehberliğinde yaşadığı bilgisi mevcuttur.¹³

Sûfî kimliğiyle meşhur olan Mehâimî, döneminde Hindistan'da etkili olan İbnü'l-Arabî'nin (ö.638/1240) görüşlerinden müstağni kalamamış, onun Hindistan'daki önemli savunucularından olmuş ve eserlerine şerhler yazmıştır.¹⁴ İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem*'i ve onun öğrencisi Konevî'nin(ö. 673/1274) *en-Nusûs'u* gibi önemli tasavvufî eserleri Hindistan'da Arapça yorumlayan ilk şârihlerden birisi olarak öne çıkmıştır. Hindistan'da vahdet-i vücûd anlayışının ilk temsilcilerinden birisi olarak tanınmaktadır.¹⁵

Yıllarca kadılık yapan Mehâimî'nin Şâfiî¹⁶, Hanefî¹⁷ ve Hanbelî¹⁸ mezheplerine aidiyeti konusu tartışmalıdır. Hâlbuki fıkıh konusundaki temel eserlerinden birisi olan *Fıkhu Mahdûmî*'de Şâfiî fikhının görüşlerini temel almıştır.¹⁹ Yine tefsirinde de Şâfiî fikhını benimsediğine dair örnekler mevcuttur. Bakara sûresi

¹⁰ Tahsin Yazıcı, "Pir", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1964, ss. 558-559.

¹¹ Mohammad Abdullah Mama Paro, *The Life History Of Hazrat Shaikh Makhdum Ali Paro Qutbu'l-Aqtâb Qutb-e Kokan Al-Mahaimi of Mumbai*, Ghazali Typesetters & Printers, Mumbai 2000, s. 8.

¹² Abdülhak b. Seyfeddin Dihlevî, *Ahbarü'l-ahyâr fî ahvâli'l-ibrâr*, Edebi Dünya, Delhi 1994, s.387.

¹³ Paro, *Hazrat Shaikh Makhdum Ali*, s.8.

¹⁴ Ebû Tayyîb Muhammed Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, Dâr-u İbn Hazm, b.y. 2002, s.695.

¹⁵ Necdet Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas 2021, s.80.

¹⁶ Abdülhay b. Fahreddîn el Hasenî, *el-İ'lâm bi'men fî târihi'l-Hind mine'l-a'lâm el-müsemma bi'Nüzheti'l-havâtır ve behceti'l-mesâmî ve'n-nevâzır*, C. 3, Matbaatü Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1962, ss. 79-80.

¹⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, C. 2, Müessesetu'r-risâle, Dımaşk 1957, s. 390.

¹⁸ Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Hasan el-Hızzi, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Suudi Arabistan 1997, s. 427.

¹⁹ Hasenî, *Nüzheti'l-havâtır*, C. 3, ss. 79-80.

228. âyette geçen boşanan kadınların iddet türü ve miktarı konusunda sadece Şâfiî mezhebinin görüşünü yazması onun Şâfiî fıkına tabi olduğunun göstergelerindendir.²⁰ Şâfiî mezhebinin genel kanaatine göre bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olduğunu delillerle ispat etmeye çalışması bu yöndeki bilgileri haklı çıkarmaktadır.²¹

Yaşadığı bölgede "Kutb-ı Konkan" ve "Konkan bölgesinin güneşi" gibi ifadelerle tazim edilen Mehâimî, doğup yaşadığı ve kısa seyahatleri haricinde hiç dışına çıkmadığı Mehâim'de miladi 1432 (h. 835) yılında vefat etmiştir.²² Kabri bir türbe şeklinde olup sevenleri tarafından geçmişten günümüze kadar yoğun ilgi görmektedir. Her yıl düzenlenen vefat yıl dönümünde "urs etkinlikleri" kapsamında binlerce insanın geniş katılımıyla Mahim fuarında ve dergâhta tören organize edilir.²³

Görüldüğü üzere Mehâimî tasavvufî kimliğiyle öne çıkmış ve günümüze kadar da tasavvufî görüşleriyle etkili olmuş bir şahsiyettir. Birçok mutasavvıf hakkında söylendiği gibi Mehâimî hakkında da ilginç bilgiler ve inanışlar mevcuttur. Tasavvufî gelenekte seçkin, salih kimselerin Hızır'la görüştüğü ve Hızır'ın da onlara rehberlik ettiği gibi görüşler yaygındır. Bu tür anlatılar genellikle kişinin manevî makamını yüceltmek ve ilahî yakınlığını vurgulamak için kullanılır. Mehâimî'nin tasavvufî kimliği dikkate alındığında onun hakkında da bu şekilde bilgiler ve inanışların olması şaşılabilecek bir durum değildir.

b. Eserleri

Tasavvuf alanında eserleri ve şerhleri bulunan Mehâimî'nin tefsir başta olmak üzere dini ilimler alanında kaleme aldığı birçok eseri kayıtlara geçmiştir.

1. *Tebşîrû'r-rahmân ve teysîrû'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân (Tebşîrû'r-rahmân ve teysîrû'l-mennân ba'da mâ yüşîru ilâ i'câzi'l-Kur'ân)*: Konumuz gereği daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız bu eser Hindistan'da yazılmış önemli tefsirlerdendir.²⁴ Tefsir, işârî tefsir olma özelliğiyle öne çıkmasının yanı sıra Nazmü'l-Kur'ân²⁵ ve

²⁰ Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ahmed b. İbrâhîm Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân ve teysîrû'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân (Tebşîrû'r-rahmân ve teysîrû'l-mennân ba'da mâ yüşîru ilâ i'câzi'l-Kur'ân)* C.I, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Kitâbü Nâşîrûn, Lübnan 2011, s.173.

²¹ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C.1, ss. 51-52.

²² Âzâd-ı Bilgrâmî, *Sübhatü'l-mercân*, s.90.

²³ Paro, *Hazrat Shaikh Makhdum Ali*, ss. 18-19; Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, s.151.

²⁴ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-mütesrikîn*, C.IV, Dârul-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, s. 257; Adil Nüveyhîz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-'asri'l-hâzır*, C. 1, Müessesetü Nüveyhîz's-Sekafiyye, Beyrut 1988, s. 353; Abdülhamit Birışık, "Mehâimî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, TDV İSAM Yayınları, Ankara 2003, s.360.

²⁵ Sedat Şensoy, "Nazmü'l-Kur'ân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 2006), s. 466.

Münâsebâtü'l-âyet ve's-süver ilimleri açısından önemli bir yere sahiptir.²⁶ 2. *Fıkḥ-ı Maḥdûmî*: Şâfiî fıkḥına göre ibadet konularını ele alan eser, Âsafiye Kütüphanesi'ndeki nüshasından tıpkıbasımı yapılmış ve Abdülhak Hâkânî tarafından Urduca'ya tercüme edilerek Bombay'da yayımlanmıştır.²⁷ 3. *Şerhu Fusûsi'l-hikem (Husûsu'n-ni'am fî şerhi Fusûsi'l-ḥikem)*: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserinin şerhi olup Türkiye'de ve Hindistan'da yazma nüshaları bulunmaktadır.²⁸ Mehâimî'nin öne çıkan eserlerinden biri olup, Füsûsi'l-Hikem'e yazılmış şerhler arasında bir benzerinin olmadığı şeklinde değerlendirme yapılmıştır.²⁹ 4. *Şerḥu'n-Nuşûş li-Konevî (Meşra'u'l-ḥusûs ilâ ma'âni'n-Nusûs)*: Sadreddin Konevî'nin *Fususü'l-hikem* şerhi mukaddimesi olan *en-Nusûs*'unun haşiyesidir.³⁰ 5. *Risâle fî'r-red 'alâ ba'zı men enkeru 'alâ ehli't-tarîk*: Fusûsü'l-hikem'e müdafaa tarzında yazılmış bir eserdir.³¹ 6. *Zevârifü'l-latâif fî şerhi Avârifü'l-ma'ârif*: Şehabeddin Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1235) yazdığı Avârifü'l-ma'ârif adlı kitabının şerhidir.³² 7. *er-Rütbetü'r-refî'a fî'l-cem'ı ve't-tevfîk*: Şerhu'z-zerî'a şeklindeki kısa isimle bilinen eser genel olarak tasavvufu savunma amacıyla yazılmıştır.³³ 8. *Edilletü't-tevhîd*:³⁴ Mehâimî bu eserinde felsefi kelâm konularıyla birlikte vahdet-i vücûd öğretisini, yapılan eleştirilere karşı ilmi delillerle müdafaa etmiştir. İslâmî ilimlerde geniş birikime sahip çok yönlü bir âlim olan Mehâimî bu saydıklarımızdan başka bilhassa tasavvuf olmak üzere dini ilimlerde birçok eser telif etmiştir.³⁵

2. Usûl ve Yöntem Açısından Tebsîrü'r-raḥmân

Mehâimî'ye ait olan "*Tebsîrü'r-raḥmân ve teysîrü'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân*" adlı tefsir, kaynaklarda "*Tebsîrü'r-raḥmân ve teysîrü'l-mennân ba'da mâ yüşîru ilâ i'câzi'l-Kur'ân*" şeklinde de zikredilmektedir. Kısaca "*Tebsîrü'r-raḥmân*" ve "*Tefsîrü'l-Mehâimî*" adlarıyla ün kazanmış olan bu tefsir, adından da anlaşılacağı üzere işârî tefsir olma özelliğiyle öne çıkmıştır.³⁶ Aslında Nazmu'l-Kur'ân³⁷ ve bilhassa

²⁶ Abdülhamit Birişik, *Hind Alt Kitasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.17; Birişik, "Mehâimî", C.28, s. 360; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 55.

²⁷ Hasenî, *Nüzheti'l-havâtır*, C. 3, s.261; Birişik, "Mehâimî", C. 28, s. 360; Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, s.193.

²⁸ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, s. 730; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 4, s. 257.

²⁹ Hasenî, *Nüzheti'l-havâtır*, C.3, s. 261.

³⁰ Âzâd-ı Bilgrâmî, *Sübḥatü'l-mercân*, s. 40; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, C. 1, s.730; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 4, s. 257.

³¹ Birişik, "Mehâimî", C. 28, s. 360; Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, s. 178.

³² İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, C.1, s. 730; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 4, s. 257.

³³ Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, s. 180.

³⁴ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, C. 1, s. 730; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 4, s. 257.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, ss. 153-193.

³⁶ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, C.1, s. 730; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 4, s. 257; Nüveyhız, *Mu'cemü'l-müfessîrin*, C. 1, s. 353; Mehâimî, *Tebsîrü'r-raḥmân*, C. 1, ss. 1-6.

³⁷ Şensoy, "Nazmu'l-Kur'ân", C. 32, s. 465.

Münâsebâtü'l-Kur'ân³⁸ alanında öne çıkan bir tefsir olmasına rağmen Mehâimî'nin tasavvufî eğilimi nedeniyle daha çok işârî tefsir olarak tanınmıştır.

Tebîrû'r-rahmân birçok kütüphanede hem parçalı hem de bütün halinde yazma eser olarak mevcuttur. Kaynaklarda, eserin adı farklı zikredildiği gibi müellifin ölüm tarihinin yanlış yazıldığı da olmuştur. Tabakat kitaplarında "ahlak ve fazilet sahibi müfessirin kaleminden çıkan latîf bir tefsir" olarak zikredilen eserin iki cilt olduğu belirtilmektedir.³⁹

Abdülhay el-Hasenî (1869-1923), *Tebîrû'r-rahmân'ın* Hindistan'da Arapça olarak yazılan ilk tefsir ve âyetlerin birisini diğerine bağlamada, îrâd-ı letâif ve hüsn-i inşâda tek eser olduğu bilgisine yer vermiştir.⁴⁰ Hindistan bölgesinde yazılan tefsirler üzerine araştırmaları olan Prof. Dr. Abdülhamit Birişik; Kur'ân sûrelerinin ve âyetlerinin birbirleriyle münasebeti üzerine kurulu bu tefsiri, hacim ve açıklamalar yönünden Celâleyn Tefsiri'nden geniş bir eser olarak zikretmiştir.⁴¹ Prof. Dr. M. Faik Yılmaz, bu eserde münasebet bağının iyi kurulmadığını dile getirerek eserin bu açıdan yetersiz olduğuna değinmiştir.⁴² Bu görüşüyle, sistemli bir münasebet ağı oluşturan Mehâimî'nin kurduğu mana ilişkilerini mi yoksa uygulama tekniğini mi kastettiği anlaşılmamaktadır.

Tebîrû'r-rahmân'ı yöntem açısından değerlendirirken müfessirlerin çoğunluğu tarafından benimsenmiş, rivâyet ve dirâyet tefsiri şeklindeki tasnifi dikkate almakla beraber ayrıca öne çıkan özelliğine binâen işârî-sûfî tefsir açısından da ele alacağız.

a. Rivâyet Tefsiri Açısından

Kaynaklarda "*Rivâyet Tefsiri*" ifadesi için "*Kur'ân-ı Kerîm'i, bizzat Peygamberimiz'in (a.s) sözleri, sahâbe ve sahâbeden nakledilen rivâyetler esas alınarak yapılan tefsir türü*" şeklinde tanım yapılmıştır.⁴³ Mehâimî'nin tefsirini bu tanıma göre değerlendirmeye tâbi tuttuğumuzda bu özelliğin oldukça sönük kaldığını söyleyebiliriz. Ancak nadir de olsa başka Kur'ân âyetleriyle ve hadislerle tefsir ettiği âyetler de bulunmaktadır.

Mehâimî, Fatiha Sûresi'nin tefsirini diğer sûrelere oranla oldukça uzun tutmuştur. O yüzden bu sûrede tefsir yöntemlerinin hepsine örnekler bulmak mümkündür. "*Bizi dosdoğru yola ilet.*" âyetinin tefsirinde "إِهْدِنَا" ifadesini açıklarken

³⁸ Yılmaz, "Münâsebâtü'l-âyet ve's-süver", C. 31, s. 569.

³⁹ Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 427; Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, ss. 55-58.

⁴⁰ Abdülhay b. Fahreddîn el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Müessesetü Hindevî li't-talim ve's-sekafeh, Kahire 2012, s. 149.

⁴¹ Birişik, *Hind Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü*, s. 17.

⁴² Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 55.

⁴³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 228.

aynı kökten müştak ifadelerin yer aldığı Bakara Sûresi 120,⁴⁴ Sâffât Sûresi 99⁴⁵ ve Muhammed Sûresi 17. âyete⁴⁶ yer vermiştir.⁴⁷ Bu âyetleri delil getirerek hem hidâyet kelimesini açıklamış hem de tasavvufî yorumlar yapmıştır.

Mehâimî'nin tefsirinde hadislerin kullanıldığını görmek oldukça zordur. Ancak geniş yer verdiği Fâtiha Sûresi'nin tefsirinde hadislerle yer vermiştir. "*Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a andolsun ki ne Tevrat'ta, ne İncil'de ne de Zebur'da Fâtiha'nın misli yoktur.*"⁴⁸ hadisiyle sûrenin faziletine dair bilgi vermiştir.⁴⁹ Şâfiî mezhebine tâbi olan Mehâimî, bu mezhebin görüşü paralelinde Fâtiha'sız namaz olmayacağını bildiren hadise yer vermiştir.⁵⁰ Yine İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820), görüşü doğrultusunda besmelenin bu sûrenin âyeti olduğuna⁵¹ delil olması için hadisin farklı râvilerle gelen farklı varyantlarını zikretmiştir.⁵² Fâtiha'nın sonunda "âmin" denilmesi gerektiğini bildiren hadisle⁵³ sûrenin tefsirini tamamlamıştır.⁵⁴

Tebşîrû'r-rahmân'da rivâyet tefsirlerinde adet olduğu üzere sebep-i nüzûl rivâyetlerine yer verildiği olmuştur. Âl-i İmran Sûresi'nin nüzûlüne neden olan Nocrân Hristiyanlarının Peygamberimiz (a.s.)'a gelişi ve onlarla gerçekleşen tartışmaların aktarıldığı rivâyetlerin Mehâimî tarafından da aktarılması bunun bir örneğidir.⁵⁵

Mehâimî, Kur'ân'ın Kur'ân'la ve hadislerle tefsir edilmesi yöntemini Fâtiha Sûresi'nin tefsirinde uygulamıştır. Bu sûrede tefsir geleneğine muvafık şekilde dilsel izahlar yapılmış, nüzul bilgisi verilmiş ve sûrenin faziletiyle ilgili rivâyetler aktarılmıştır. Ayrıca kendi mezhepsel görüşünü öne çıkaran fikhî izahların yanı sıra tefsirinin bütününde olduğu üzere muhakkak kendi rey ve çıkarımları doğrultusunda açıklamalar yapmıştır. Fâtiha Sûresi'ne has olmak üzere tefsir ilminin tüm gereklerini yerine getirmiştir. Ancak sonraki sûrelerde rivâyet tefsiri

⁴⁴el-Bakara, 2/120: "قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى...De ki: "Asıl doğru yol ancak Allah'ın yoludur..."

⁴⁵ es-Sâffât, 37/99: "وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ" İbrâhîm 'Ben rabbime gidiyorum, O bana yol gösterecektir' dedi."

⁴⁶Muhammed 47/17: "وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاتَّبَهُمْ تَقْوَاهُمْ : Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder."

⁴⁷Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 68.

⁴⁸Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. İbrâhîm Aţvah Avaż, 1395, 155, "Fedâilu'l-Kur'ân", 46 (No:2875).

⁴⁹ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 44.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, ed. Muhammed Zühreir b. Nasır en-Nâsır, Dâr-u Tavki'n-necât, Kahire, 1422, "Ezan", 94 (No.756); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, Daru İhyâi't-Türâsü'l-arabiyye, Beyrut 1955, "Salât", 34.

⁵¹ Muhammed b. Ebî'l-'Abbâs Ahmed b. Hamza Şemsuddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc 'ilâ Şerhi'l-Minhâc*, C. 1, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1404/1984), s. 478.

⁵² Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, ss. 49-52.

⁵³ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Ezan", 111 (No.780); Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Salât", 410.

⁵⁴ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 76.

⁵⁵ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 209.

yöntemi tamamen ihmal edilmiş olup dirâyet ve işârî ağırlıklı bir tefsir yöntemi takip edilmiştir. Bu sebepten olsa gerek Tebsîrû'r-rahmân, münasebet ilminin nadir eserlerinden olmasına rağmen tefsir alanında öne çıkamamış ve oldukça geri planda kalmıştır.

b. Dirâyet Tefsiri Açısından

Rey ve aklî tefsir de denilen dirâyet tefsiri; *mahzâ rivâyetlere yer vermeyip müfessirin dil, belâgat, din ve çeşitli bilgilere dayanarak yapmış olduğu ictihadî yorumlar bütünüdür*.⁵⁶ Biz de yaptığımız bu genel tanım üzere Mehâimî'nin tefsirinin bu yönü hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Tebşîrû'r-rahmân, Mehâimî'nin derin ilim ve birikimi doğrultusunda, kendi rey ve görüşleriyle satırlara döktüğü öz bir tefsirdir. Mehâimî önceki müfessirlerden muhakkak etkilenmiş olmalıdır. Ancak nadir de olsa önceki müfessirlerden isim vererek nakiller yapmıştır. Dirâyet tefsiri alanında şöhret bulmuş Mâverdî (ö.450/1058)⁵⁷, Râzî (ö.606/1210)⁵⁸ ve Beyzâvî (ö.685/1286)⁵⁹ gibi müfessirlerin isimlerini zikretmesi ve görüşlerine yer vermesi onun muhtasar bir dirâyet tefsiri yazma gayretinde olduğunun göstergesidir. Tefsiri tanıtmak için seçtiğimiz âyetlerin açıklamalarında da göreceğimiz üzere Mehâimî, tefsirini kendi rey ve ictihadı doğrultusunda yazmıştır.

Bir sonraki konuda işârî yorum örneklerine yer vereceğimiz için burada işârî yaklaşıma dayalı yorumlardan uzak olması sebebiyle "Âmenerrasûlü" âyetlerinin ilkine⁶⁰ yaptığı tefsire yer vereceğiz.

Âyetleri münasebet kurarak açıklayan Mehâimî; Bakara 284. âyetin sonunda gelen "...Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir." ifadelerine bağlı olarak kulun neyle azap göreceği ya da bağışlanacağı bilgisine gerek duyduğu ve bu bilgilere de ancak peygamberler aracılığıyla erişebileceğini söylemiştir. Sonra konumuz olan âyetin tefsirine geçmiştir. Öncelikle tâbi olunacak peygamberin, kendisine inen vahye iman etmesi gerektiğini ve âyetin de bu yüzden "Peygamber kendisine indirilene iman etti" ifadesiyle başladığını belirtmiştir. "O'na indirilen" şeyi insanın yükümlülükleri bilgisi şeklinde açıklamış ve "rabbinden" ifadesinde ise vahyin tenzilin, Allah'ın rubûbiyyetinin gerekliliği olarak nitelemiştir. İmanın ancak vahye tâbi olmakla mümkün olabileceğini belirtmiştir. İmanın temeli olan vahye inanma gerçekleşikten sonra bir tertip dahilinde; sorumluluk yükleyen "Allah"a, yükümlülüklerini kullara ileten "meleklerle", bu

⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 230.

⁵⁷ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 159.

⁵⁸ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 44.

⁵⁹ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 74.

⁶⁰ el-Bakara, 2/285. "Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır' dediler"

yükümlülüklerin tüm ayrıntılarıyla yer aldığı “kitaplara” ve bunların ilk ulaştığı “peygamberlere” iman zikredilmiştir.⁶¹

Mehâimî, “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ifadesini, kitaplar ve peygamberler arasında tefriki gerektirmeyen fûru’ya dair farklılıklar olabileceği şeklinde tefsir etmiştir. Peygamberlerin bazısına iman edip bazısını inkâr ederek bir ayırma gidilemeyeceğini belirtmiş ve peygamberler arasında ayırım yapmadan birliği sağlamanın imanın gereği olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca mucizelerin zuhurunun imkânsız olduğu iddiası ya da yalanlanması gibi bir yanılsa düşmeden peygamberlere iman etmek gerektiğini belirtmiştir.⁶²

Mehâimî, “tekliif”in yani sorumluluğun temelini ve ilk aşamasının itikadî ve amelî tasdik olduğunu ve buna işaret olmak üzere âyette “*Dediler ki; işittik ve itaat ettik*” buyrulduğunu ifade etmiştir. Âyet içerisindeki ifadelerin bir hikmet üzere dizildiğine dikkat çeken Mehâimî, kulun itaat ve itikatta kusurdan hali olmaması nedeniyle hemen ardından “*bağışlamayı dileriz*” ibaresinin geldiğini belirtmiştir. Kul, ahiret gününde Allah’ın huzuruna çıkacağı için bağışlanmayı dilemektedir. Âyetin sonunda “*dönüş sanadır*” ifadesinin gelmesini buna bağlamıştır. Bu ifadeyle ahirete iman konusunun kastedildiğini zikretmesiye oldukça dikkat çekicidir.⁶³ Böylelikle bu âyette iman esaslarının hepsinin zikredildiğine işaret etmiştir.

Görüldüğü üzere Mehâimî, âyetin tefsirinde rivâyetlere ve dilsel izahlara girmeden kendi çıkarımları doğrultusunda açıklamalar yapmıştır. Âyetin zahir manasına uygun olan ve sûfî izahlar içermeyen bu açıklamalar dirâyet tefsirinin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

c. İşârî Tefsir Açısından

İşârî tefsir; “*tasavvuf ve sülûk erbabının, kalbine doğan ilham vesilesiyle âyetteki lafzın dış anlamından başka birtakım gizli manalarını ortaya çıkarması ve o manaların da âyetin zâhiriyle bağdaşacak şekilde Kur’ân’ı tefsir etmesi*” şeklindeki tanımıyla öne çıkmaktadır.⁶⁴ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere işârî tefsir, tasavvufî çıkarım temelli bir yorumlama türü olup tasavvufî terimler eşliğinde yapılan açıklamalardan ibarettir. Kişinin manevî keşif ve duygu dünyasının etkisiyle yaptığı mana arayışıdır.

Daha önce bahsi geçtiği üzere Mehâimî, İbnü’l-Arabî’nin etkisinde kalmış ve onun görüşlerini müdafaa etmek maksadıyla eserler kaleme almıştır. Mehâimî’nin tefsirinde de baştan sona bu etkinin hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca açıkça

⁶¹ Mehâimî, *Tebşîrû’r-rahmân*, C. 1, s. 207.

⁶² Mehâimî, *Tebşîrû’r-rahmân*, C. 1, s. 207.

⁶³ Mehâimî, *Tebşîrû’r-rahmân*, C. 1, s. 207.

⁶⁴ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, C. 2. thk. Fevvâz Ahmet Zamarlî, Daru’l-Kitâbûl-Arabî, Beyrut 1995), s. 216; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, C. 2, Mektebetü Vehbe, Kahire ts., s. 261.

isimlerini zikrederek "*Huccetü'l-İslâm*" adıyla İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)'den ve İbnü'l-Arabî'den aktarımlarda bulunduğu olmuştur.⁶⁵ Zaten elimizde olan günümüz baskısının tahkikini yapan Mezîdî, mukaddime kısmında işârî tefsir hakkında bilgi verdikten sonra Tebsîrû'r-rahmân'ı bu bağlamda değerlendirmiştir.⁶⁶

Tasavvufi meşreb olarak vahdet-i vücûd ve İbnü'l-Arabî takipçilerinden kabul edilen Mehâimî, Ekberî geleneğe bağlıdır. İbnü'l-Arabî ve Konevî'den etkilendiği gibi Konevî'nin fikrî uzantısı olan Kâşânî (ö. 736/1335) ve onun talebesi Dâvûd-i Kayserî'den (ö. 751/1350) de etkilenmiştir.⁶⁷ Mehâimî'nin hayatı ve kişiliği hakkında verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere tasavvufi alanda yetkin bir isim olmasının yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerde de kendini çok iyi yetiştirmiştir. Tebsîrû'r-rahmân adlı tefsirinde bu özelliklerinin etkisi hissedilmekte olup; hadis, kelam, fıkıh, tefsir ve Arapça gibi temel İslamî ilimler eşliğinde sûfî kimliğinin tesiri öne çıkmaktadır.

Sûfîlerin ehemmiyet verdiği "*Nûr Âyeti*"nin tefsiri Mehâimî'nin tasavvufi anlayışını yansıtmaya açısından önemlidir. Âyetteki "*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*" ifadesini Allah'ın varlık nurunun parlaması olarak nitelemiştir. Allah'ın yer ve gökte nurunun parıltısı, bedende insanî ruhun yansımasıdır. "*Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir.*" ibaresindeki "*kandillik*" manasındaki "*مَشْكُوتٌ*" bedendir. "*فِيهَا مَصْبَاحٌ*" ifadesindeki *kandil* kelimesini *ruh* olarak nitelemiştir. Ruhun bedene ancak kalple bağlanan bir unsur olması sebebiyle "*Kandil bir cam içindedir*" ifadesindeki "*cam fanus*" manasına gelen "*فِي زُجَاجَةٍ*" kelimesini *kalp* olarak nitelemiştir. Mahiyeti kesîf bir maddeden olan kandil, ışığını tam manasıyla yansıtamaz, yayamaz. Bunun için bir berrak cama ihtiyaç vardır ki; âyetle "*كَأَنَّهُا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ*" olarak geçen ve "*cam, inciye andıran bir yıldızdır*" anlamındaki benzetme "*kalbin saflığı ve temizliği*" anlamındadır. Böylece kalbin saflığı, ruhun saflığıyla uyumlu hale gelir ve ruh bedene kalp aracılığıyla tutunur. Ruh misbahı, letâfet-i nefisle bedende tutuşturulur. Bu tutuşturucu, âyetle "*يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ*" şeklinde geçmiş ve "*(bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır*" diye tasvir edilmiştir. Mehâimî, "*مُبَارَكَةٍ*" ifadesini bolluk olarak anlamış ve âyetteki meyvesi çok olan ağacı, muharrik ve idrak kuvveleri çok olan nefse benzetmiştir. İbaredeki "*زَيْتُونَةٍ*" ifadesini; gıda, deva ve aydınlanmak için kullanılan makul bazı duygu ve hislerin idrak edilmesini sağlayan nefsî melekeler olarak açıklamıştır. "*Nûr üstüne nûr*" ifadesini ise insan bedeninin ve âlemin, aklî ve ruhani nurlarla örtülü olması şeklinde açıklamıştır. İnsan bu nurun tecellilerini fazlasıyla elde etmek için zihnini tesbihle, dilini zikirle meşgul edip salih ameli arttırmalıdır.⁶⁸ Görüldüğü üzere Mehâimî bu âyeti ruh, kalp, nefis gibi sûfî

⁶⁵Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, 53-55.

⁶⁶Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, ss. 3-28.

⁶⁷Ayhan, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı*, s. 100.

⁶⁸Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 2, ss. 453-454.

kavramlar eşliğinde açıklamıştır.

Mehâimî tefsirinde sûfi yorumlara yoğun olarak yer vermiştir. Bazı âyetleri sadece zâhir manasıyla tefsir edip geçtiği de olmuştur. Müfessirin âyetler arası münasebet kurmak için “ثم أشار الي” ibaresini kullanması, âyetler arası bağlantıyı kendi çıkarımıyla keşfettiğine ve bunları da açıkça işârî mana olarak vafsettiğine bir delildir.

B. Tebsîru’r-Rahmân’da Münâsebâtü’l-Kur’ân

Tebsîru’r-rahmân işârî tefsir olma özelliğiyle temayüz etmiş olsa da eserde baştan sona dikkat edilen en önemli husus Münâsebâtü’l-Kur’ân olmuştur. Mehâimî sûreye giriş yaptıktan itibaren sûrelerin isimlerini, besmeleleri, hecâ harflerini ve yeminleri muhakkak münasebet açısından değerlendirmiştir. Kendince taksim ettiği âyet gruplarını da aralarında münasebet kurarak tefsir etmeyi asla ihmal etmemiştir.

1. Sûreler Arasında Münasebet

Ayrı bir öneme haiz olan sûreler arası münasebet, âyetler arasındaki münasebete oranla çok daha gizli kalmaktadır.⁶⁹ Çünkü bir sûreyi bir bütün olarak değerlendirip öncesi ve sonrasındaki sûreyle münasebet kurarak tefsir etmek oldukça zordur. Yine de dikkatli bir incelemeyle bunun mümkün olacağını ileri sürenler olmuştur.⁷⁰ Sûreler arası münasebet kurma yöntemine Mehâimî’nin tefsirinde yer verilmemiştir. Bir sûre siyak ve sibakından tamamen bağımsız kabul edilmiş olup sadece sûre içi münasebet uygulanmıştır. Aslında âyetler arasındaki tenâsübün ısrarla uygulandığı eserde sûreler arasındaki uyumun ihmal edilmesi mühim bir eksikliktir. Bu durum söz konusu tefsirin yeterince tanınmasını da engellemiş olabilir.

2. Sûre İçi Münasebet

Mehâimî’nin tefsirinde sistemli bir şekilde uygulamaya koyduğu yöntem sûre içi münasebet olmuştur. Eserinin başından sonuna kadar bu usûl ve yöntemle bağlı kalmış ve eseri bu yönüyle özgün bir nitelik taşımaktadır.

a. Sûrenin Adı ve İçeriği Arasında Münasebet

Tebsîru’r-rahmân’da her sûrenin tefsirinin başında, hiç aksatılmadan sûrenin ismiyle sûrenin bütünü arasında muhakkak bir münasebet kurulmuştur. Misal; Tevbe Sûresi’ne bu ismin verilmesini sûrenin 3, 5, 27, 74, 102, 104, 112 ve 117. âyetlerinde geçen tevbe kelimesinden müstak ifadelerden kaynaklandığını belirtmiştir. Sûrenin bundan başka isimleri olduğunu ve bu isimlerinde sûrenin içeriğiyle münasebetlerine dikkat çekmiştir. Sûreye nifaktan uzak durulmasına

⁶⁹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 151.

⁷⁰ Yılmaz, “Münâsebâtü’l-âyet ve’s-süver”, C. 31, s. 569.

dikkat çektiğinden dolayı *mukaşkışa*; münafıkların sırlarını saçıp döktüğü için *mübe'sıra*; onların derin sırlarını kazıp açığa çıkardığı için *müsîra*; onları helakini anlattığı için *müdemdime*; onların hepsini uzaklaştırıp defetmekten bahsettiği için *müşerride* isimleri verildiğine değinmiştir. Bunlardan başka *muhziye* (perişan eden), *fâdihâ* (rezil eden), *münekkile* (ibretlik olan), *hâfıra* (kazıp ortaya çıkaran) gibi isimlere yer vermiştir. Ayrıca sûrenin başından sonuna kadar hâkim olan genel temasından dolayı ve Allah'ın savaş ve ahdin bozulması durumunda gerekli olan rahmetini terk ettiğine işaret olmak üzere "*sûretü'l-azab*" ismiyle anıldığına değinmiştir.⁷¹ Sûrenin içeriği ve bu isimleriyle bağlantılarına yer veren Mehâimî'nin bu görüşlerine Zemahşerî'nin Keşşâf'ında da⁷² rastlanılması onun bu tür incelikleri kendinden önceki müfessirlerden esinlenerek aktardığına bir delildir.

Mehâimî, Hadîd Sûresi'nin ismini, 25. âyetinde⁷³ geçen "demir" kelimesinden aldığını belirtmiştir. Burada Zemahşerî'nin de kabul ettiği üzere "kılıç" manasını esas almış⁷⁴ ve peygamberimizin savaşlarda galip olmasında kılıcın etkili olmasından yola çıkarak işârî yoruma meyletmiştir. Demir ile Kur'ân arasında bir benzetme yaparak bu sûrede adaletin ancak Kur'ân ile tesis edilebileceğine ve bu sayede Allah ve Resul'ünün davasının galip geleceğine işaret eden âyetlerin var olmasından dolayı bu isim verildiği görüşündedir.⁷⁵

Mehâimî'ye göre Zâriyât Sûresi'nde rüzgârlar olarak açıklanan "zâriyât" kelimesi; yeryüzünde her hayrın, güzelliğin başı olan rüzgârların Allah'ın inâyetine benzemesinden dolayı sûreye isim olmuştur.⁷⁶ Tûr Sûresi'ne Hz. Mûsâ ile Allah'ın kelamının tecelli ettiği Tûr Dağı'nın adı verilmiştir ki öncelikle vahyin ve vahyin düştüğü tüm mekânların tazim edilmesi gerektiğine dikkat çekilmek istenmiştir. İhlas Sûresi'ne de sûrede Allah'ın zatı ve sıfatlarının beyan edilmesinde ve hakkın açıklanmasında, ihlastan bahsedilmesinden dolayı bu isim verildiğini belirtmiştir.⁷⁷

b. Besmele ve Sûre İçeriği Arasında Münasebet

Tefsir kitaplarında bismelenin ayrıntılı tefsirinin genel olarak Fâtîha Sûresi'nin girişinde yapıldığını görüyoruz. Ayrıca ana konusu besmele olan müstakil risale türü eserler de yazılmıştır.⁷⁸ Özellikle işârî tefsirlerde bismelenin farklı tefsir

⁷¹ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 2, s. 3.

⁷² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, C. 3, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun v.dğr., T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2016, s. 9.

⁷³ el-Hadîd 57/25: (وَإِزْلَاقِ الْحَدِيدِ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) "...Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır..."

⁷⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 6, s. 595.

⁷⁵ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 3, s. 358.

⁷⁶ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 3, s. 309.

⁷⁷ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 3, s. 585.

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12, 2018, ss. 405-477; Ali Kaya, "Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği", *Eskiye*, 46, 2022, ss. 337-363.

edildiğini görmekteyiz.⁷⁹ Mehâimî'nin en belirgin özelliği ise besmeleyi o sûrenin içeriğiyle münasebet kurarak açıklaması olmuştur. Sûrenin içeriğine işâr yorumlar hâkim olduğu gibi besmele de bu yöntemle tefsir edilmiştir

Mehâimî, Fâtiha Sûresi'nin ilim hazinelerine açılmasından dolayı bu ismi aldığını ve bu açılışın “*bismillah*” ile başladığını belirtmiştir. “*Allah*” lafzının bizzat Allah'ın zatına ve binden fazla ismine işaret ettiğine değinmiştir. Kulluk bilgisine ve marifetullah'a erme ilimlerinin bu ism-i celilde toplandığını dile getirmiştir. “*Rahmân Rahîm*” isimlerinin; varlığıyla, kemal sıfatlarıyla ve bu sıfatlara eriştirecek ilmin en yücesiyle Allah'ın zatında zuhur ettiğine işaret etmiştir. Besmelenin başındaki “*bâ*” harfiye bu isimlerin taşıdığı manalarla ahlaklanmayı ve hakikate ermeyi ifade etmektedir.⁸⁰

Tebşîrû'r-rahmân'da besmele ya Allah'ın kemâl sıfatlarının ya da onun zat ve isimlerinin tecelli ettiği özel ifadeler olarak görülmüştür. Misal, Bakara Sûresi'ne “*bismillah*”ın karşılığı olarak “*Allah'ın kemâlatının tüm anlamlarını kapsayan kitabında zatıyla ve sıfatıyla tecelli eden Allah'ın adıyla*” diyerek başlanmıştır. Allah; Kur'ân'ı her şey için mucize kılarak ondaki tüm şüpheleri gidermesiyle “*rahmân*”; müttakîlere yol göstermesiyle “*rahîm*” olarak tavsif edilmiş ve “*İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günden gün sakınanlar için bir rehberdir.*”⁸¹ anlamındaki sûrenin ilk âyetleriyle münasebet kurularak açıklanmıştır.⁸²

Âl-i İmrân Sûresi'nin besmelesinde ise “*kahrî ve lutfî kemâlâtı toplayan Allah'ın adıyla*” diyerek sûreye başlanmıştır. Devamında ise Allah'ın lütufkâr ve kahredici oluşunun mahiyeti, sûrenin içeriğiyle münasebet kurularak açıklanmıştır. Allah'ın Hz. İsa'nın peygamberliğine inanan bir kavim için lütufkâr; İsa'yı ve peygamberliğini yalanlayan ve onu Allah'ın oğlu sayan bir kavim için kahredici olduğu vurgulanmıştır. Allah, hayat vermekle, hayatta kalmayı sağlamakla, peygamberler göndermekle ve kitaplar göndermekle “*Rahmân*”; derin ilim bahşetmesiyle, her şeye iman etme ve sona ulaşınca kadar amel işleme kabiliyeti vermesiyle “*Rahîm*” olarak nitelenmiştir.⁸³ Görüldüğü üzere bu açıklamalar Hz. İsa'nın dünyaya gelişi, hayatı, onun sahip olduğu derin ilim ve ona iman edenler ya da ona zulmedenlerin, onu Allah'ın oğlu kabul edenlerin durumunun konu edildiği Âl-i İmrân Sûresi'nin geneliyle münasebet kurularak yapılmıştır.

⁷⁹ Bkz. Ahmet Özdemir, “İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 20/1, 2020, ss. 9-37; Ali Akpınar, “İşârî Tefsir ve Kuşeyrî'nin Besmele Tefsiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 3/9, 2002, ss. 53-92; Ahmet Bedir, “‘Kuşeyrî'nin ‘Letâifü'l-İşârât’ Adlı Tefsiri’nde ‘Besmele’ Yorumu””, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 2000, ss. 189-213.

⁸⁰ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C.1, s. 38.

⁸¹ el-Bakara, 2/2.

⁸² Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C.1, s. 78.

⁸³ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 210.

c. Hurûf-ı Mukattaa ve Sûre İçeriği Arasında Münasebet

Mehâimî, Hurûf-ı mukattaadaki harflerin her biriyle başlayan kelimelerle sûrenin tefsirine başlayarak bir anlamda bu harflerin bazı kelimelere karşılık geldiği düşüncesini yansıtmıştır. Tabii bunu yaparken her sûrenin içeriği ya da hemen arkadan gelecek olan âyetlere göre bu harflerle başlayan kelimeler seçmiştir. Bunun en güzel örneğini her ikisi de "elif-lam-mim" le başlayan Bakara ve Âl-i İmran Sûreleri'nde görmek mümkündür.

Bakara Sûresi'nin tefsirine baş harfleri "الم"den oluşan "مستدل-لازم-الأصل" kelimeleriyle başlanmıştır. Bu kelimelerle başlayan uzunca bir giriş kaleme almış ve "Bu kitap önceki kitapları tasdik etmek, icazıyla ilahiliğini teyid edip bu yöndeki şüpheleri kaldırmak, delilleri sunarak tüm şüphe ve tutarsızlıkları ortadan kaldırmak gibi özellikleri kendinde toplayan, önceki kitaplardaki tüm kemâl derecelerinin kendinde olduğunu delillendiren en temel unsurdur." şeklinde bahsi geçen kelimeler eşliğinde açıklamalar yapmıştır.⁸⁴ Daha uzunca başka açıklamaların olduğu bu giriş kısmında da görüldüğü üzere Mehâimî Hurûf-ı mukattaayı sûrenin içeriğine uygun remizler olarak değerlendirmiştir.

Mehâimî; Âl-i İmrân Sûresi'nin tefsirine baş harfleri "الم"den müteşekkil "اله-لازم-منزه" kelimeleriyle başlamıştır. "O İlah ki zâtı lazımı'l-vücûd olan ve sonradan yaratılanların onda hulûl etmesinden ve onlarda hulûl etmekten münezzektir" manasına gelen ifadelerle sûrenin tefsirine giriş yapmıştır. Sonrasında ise hulûl etme inancının kabul edilmesinin, bir ilahta olması gereken kemâl sıfatların varlığıyla çelişeceğini ve bu durumun o ilahın mükemmelliğinde bir nakıslık doğuracağını dile getirmiştir.⁸⁵ Bununla ilgili uzunca tahliller sunmuş ve bu fikre karşı çıkmıştır. Tüm bu açıklamalar aslında sûrede bahsi geçecek olan Hz. İsa hakkındaki Hristiyanların görüşlerine bir reddiye sadedindedir.

Mehâimî Meryem Sûresi'ndeki "كهيعص" âyetinin açıklamasında bu harflerin her birine karşılık bu harflerle başlayan kelimeleri sıralamıştır. Ancak önceki verdiğimiz örnekten farklı olarak burada sûre için bir girizgâh sunmaktan ziyade sadece harflere karşılık kelimeler vermekle yetinmiştir. Dört ayrı şekilde yer verdiği sıralamada ilk olarak "كبير هبة يد عزيزة مساعدة" kelimelerini sıralamış ancak bu sıralamada son harf olan "ص" a karşılık "yardım" manasında "مساعدة" kelimesinin tercih edilmesi ilginçtir. Basımda bir hata olabileceği ve "yükselen-yücelen" anlamındaki "صاعدة" kelimesi ya da bu harfle başlayan başka bir kelimenin yerine yazılmış olabileceği muhtemeldir. Çünkü bu harflere karşılık gelen diğer kelime sıralamasında tüm harflerin karşılığı kendisiyle başlayan kelimeler olmuştur. "كهيعص" ifadelerine "makama münasip" başka manaların da verilebileceğini belirten Mehâimî "كاشفهم ياس عظيم صعب" ve "كرم هائل يمن عام صادق", "كافي هداية يقين عال صاف"

⁸⁴ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, ss. 78-79.

⁸⁵ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 210.

şeklinde farklı kelimelerden oluşan sıralamalara yer vermiştir.⁸⁶ Burada “makama münasip” başka manalar ifadesini kullanması tefsirinde esas gayesinin her zaman münasebet olduğunu göstermektedir.

3. Âyetler Arasında Münasebet

Mehâimî sûre içinde birbiri ardına gelen tüm âyetleri münasebet kurarak açıklamıştır. İşârî tefsir yöntemini benimsemesi, âyetleri birbiriyle münasebet kurarak açıklamasını kolaylaştırmıştır.

Tebşîrû'r-rahmân'da uzun sûrelerin âyetleri, önce grup grup ele alınarak; sonra her âyet, kelime kelime ya da ibareler şeklinde tek tek açıklanmış ve bir âyet grubunun tefsiri böylece tamamlanmıştır. Art arda gelen âyet gruplarında, ya ilk âyet grubunun sonunda ya da hemen sonra gelen âyet grubunun başında “ثم أشار الي” diye başlayan bölümler bulunmaktadır. Bu ifadelerle başlayan kısımlarda, aslında iki âyet grubunu birbirine yaklaştıracak açıklamalar yapılarak münasebet kurulmuştur. Bu açıklamalarla birlikte diğer âyet grubuna doğru mana uyumu sağlanarak geçiş yapılması tefsirini akıcı kılmaktadır.

a. Art Arda Gelen Âyetler Arası Münasebet

Tebşîrû'r-rahmân'ın en belirgin özelliği sûre içindeki âyetlerin birbirinden hiç koparılmaksızın, mana birlikteliği kurularak açıklanması olmuştur. “*Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden harcarlar*”⁸⁷ âyetinde “infâk” kelimesi; cimrilik gibi şehvî hasletten temizlenmeyi ve cömertlik duygusunu kazanmayı sağlayan zekât, fitır sadakası, nâfile sadakaları ifade etmesinin yanında cami, mescid, okul, yol yaptırmak ya da hac ve cihat için harcamada bulunmak olarak açıklanmıştır. Ardından “ثم أشار الي” ile başlayarak işârî yorumlar eşliğinde diğer âyete doğru geçiş yapılmıştır.⁸⁸

Mehâimî; söz konusu âyetin kişinin kendisi, ailesi ve başkaları için yaptığı tüm harcamalarda da israfı yasakladığı görüşündedir. Ayrıca ruhun, hikemî kemâle erdikten sonra korkaklıktan ve öfkeden kurtulmak, cesaret kazanmak gibi hasletlerle de ikmâlîni sağlamaya devam edeceğini belirtmiştir. Burada kemâle ermeyi *infâk* ile; öfke ve korkaklık gibi kötü hasletleri *cimrilikle*; şecaat-cesaret gibi duyguları *cömertlikle* bağdaştırarak işârî yorumlar yapmıştır. Ruhun kemâlini tamamlamasını, hemen ardından gelen “*Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar.*”⁸⁹ mealindeki âyetle bağdaştırır. Bu kemâlin önceki peygamberlere ve onların sünnetine uymakla gerçekleşeceğini beyân eder.⁹⁰ Bu geçiş cümlelerinden sonra bu âyetle ilgili

⁸⁶ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 315.

⁸⁷ el-Bakara, 2/3. “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ”

⁸⁸ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 80.

⁸⁹ el-Bakara, 2/4.

⁹⁰ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, s. 81.

görüşlerini sıralar.

Mehâimî'nin münasebeti asla ihmal etmediğinin bir göstergesi olarak tefsir ilminin önemli konularından Müteşâbihü'l-Kur'ân'a temel olan Âl-i İmrân Sûresi 7. âyetin tefsirini sunmak istiyoruz. Hemen öncesindeki 6. âyet "*Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur.*"⁹¹ şeklinde son bulmaktadır. İşte buradaki "hikmet" ifadesiyle ardından gelen âyette gelecek olan "*muhkem ve müteşâbih âyetler*" konusunu birbiriyle bağdaştırmış; Allah'ın yüce kitabında muhkem ve müteşâbih âyetler bulundurmasının onun hikmetine delalet ettiğini söylemiştir.⁹²

Mehâimî, lafızları tek manaya gelen âyetleri muhkem olarak nitelemiştir. Lafızları çok manaya gelip de sapkınların muhtemel manalara meyledebileceği, küfre ya da bid'ate götürebilecek mahiyette olan, ancak muhkemlere başvurularak anlaşılabilen âyetleri müteşâbih olarak tanımlamıştır. Bu âyetin ardından gelen dua âyetini bu âyetle bağdaştırarak açıklamıştır. Önceki âyetteki "*derin ilim sahiplerinin*" yanlışa düşmekten ve müteşâbih konusunda yanılıp da mahzurlu söz söylemekten dolayı "*Rabbimiz kalplerimizi saptırtma*"⁹³ şeklinde duada bulunduklarına işaret etmiştir.⁹⁴ Bu iki âyetin Râzî ve Beyzâvî tarafından da bu şekilde bir anlam bağı kurularak açıklanması⁹⁵ Mehâimî'nin, alanında yetkin müfessirlerden esinlenmiş olduğunun önemli bir delilidir.

Mehâimî, Kur'ân'ın tüm âyetlerini anlam yönünden birbirine bağlayarak açıklamaya özen göstermiştir. Bir âyetin önceki âyet ya da âyet grubuyla bağıntısını oluşturduktan sonra muhakkak ardından gelen âyetle de münasebet kurmuştur. Bunu kimi zaman âyetlerin bilinen zâhir manaları üzerinden yaparken, çoğu zaman tefsirinin genel yöntemine uygun olarak işârî yorumlarla yapmaya çalışmıştır. Ancak bu şekilde oluşturduğu anlam örgüsüyle Kur'ân'ın ana mesajından uzaklaşmamış; derin tefekkür ve tedebbüre dayalı, siyak ve sibakına uyumlu gözükecek bir tefsir meydana getirmeye çalışmıştır.

b. Kıssa Âyetlerine Geçişte Münasebet

Kur'ân-ı Kerim'de âyetlerin terkiibinin tevkîfî olduğu bilgisi ağır basmasına rağmen yine de bazı âyetlerin birbiri ardına gelişi gerçekten düşündürücüdür. Kıssa âyetlerinde de aynı durum söz konusu olabilmekte, bazen bu tür âyetler arası bağlantı kurmak oldukça zor gözükmektedir. Mehâimî, kıssa âyetlerini de önceki âyetlerle anlam bağını sürdürerek açıklamıştır. Buna ilk olarak Ashâb-ı Kehf

⁹¹ Âl-i İmran, 3/6.

⁹² Mehâimî, *Tebşîrü'r-rahmân*, C. 1, s. 213.

⁹³ Âl-i İmran, 3/8. "رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا"

⁹⁴ Mehâimî, *Tebşîrü'r-rahmân*, C. 1, s. 213.

⁹⁵ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, C.7, Dâr-u İhyâ-i't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1420, s. 148; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, C. 2, thk. Muhammed Abdurrahman Mara'shâli, Dâr-u İhyâ-i't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1418, s. 7.

kıssasıyla örnek vermek istiyoruz.

Kehf Sûresi; müminleri cennetle müjdeleyen, kâfirleri azapla korkutan ve içinde asla bir bozukluk olmayan Kur'ân'ı indiren Allah'a hamd ile başlamaktadır. Hemen sonrasında, *"bilgisizce evlat edindi"* şeklinde Allah'a iftirada bulunanlardan ve onların imana gelmemesi nedeniyle peygamberimizin kendini helak etmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Sûre, bu girizgahtan sonra *"Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık. Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız."*⁹⁶ meâlindeki dünya ve akıbeti hakkında tefekküre çağırان âyetlerle devam etmiştir. Bu âyetlerden hemen sonra kendimizi bir anda Ashâb-ı Kehf kıssasının içinde bulmaktayız. Zemahşerî, bu geçişin yeryüzünün yaratılışının Ashâb-ı Kehf kıssasından daha muazzam olduğunu vurgulamak amacıyla olduğunu dile getirmiştir. *"Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşırtıcı buldun?"* âyetini de bu görüşüne delil getirmiştir.⁹⁷

Bikâî, söz konusu âyette Allah'ın yeryüzünde yaratmış olduğu birçok nimet sayıldıktan sonra Allah'ın kudretinin sadece bunlarla sınırlı olmadığını; Ashâb-ı Kehf gibi çok daha hayret verici mucizeleri de yarattığının hatırlatıldığını söyleyerek münasebet kurmuştur.⁹⁸ Önceki müfessirler gibi Bikâî de, insanın çevresinde sürekli gördüğü nimetler anlatıldıktan sonra şahit olması oldukça güç Ashâb-ı Kehf hadisesinin ilginçliğine dikkat çekildiği görüşündedir.

Mehâimî ise yeryüzünün tezyin edilmesi ve bu tezyinden arındırılıp çorak bir araziye dönüşmesi tasvirinden Ashâb-ı Kehf kıssasına geçerken işârî yorumlarla bezenmiş çok farklı bir münasebet oluşturmuştur. Yeryüzünün dağlarla, ağaçlarla, hayvanlarla vs. süslenmesini, insanın güzel amellerle kendini süslemesiyle benzeştirmiştir. Buradan hareketle Ehl-i Kitab'ı güzel amellerinin olmaması sebebiyle her türlü tehlikeye açık olan çorak ve dümdüz bir araziye benzetmiş ve onların da Allah'ın gazabından korunacak bir siperlerinin olmayacağını belirtmiştir. Mehâimî'ye göre eğer onlar kendilerinden istenilen amelleri yerine getirmezlerse Allah onları giderip yerlerine başkalarını getirecektir. Bir de onlar, semâvî kitaplar içerisinde en acaip özellikte olan bu kitap ile tezyin olmuyorlar da en acaip vakıa olarak niteledikleri Ashâb-ı Kehf'in kendilerinden olmasıyla övünüyorlar. İşte Allah *"Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşırtıcı buldun?"* diyerek onların cüretkârlıklarına bu hadiseyle cevap vermektedir.⁹⁹ Görüldüğü üzere Mehâimî zihninde oluşturduğu metaforlar ile etkileyici açıklamalar eşliğinde diğer konuya geçerek bir mana ağı oluşturmuştur.

⁹⁶ el-Kehf, 18/7-8.

⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 4, s.15.

⁹⁸ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbâvî el-Bikâî, *Naẓmü'd-dürer min (fî) tenâsübi'l-âyet ve's-süver*, C. 12, Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, Kahire ts., s. 15.

⁹⁹ Mehâimî, *Tebşîrü'r-raḥmân*, C. 2, s. 284.

Kur'ân'da bazen öyle olur ki tefekkür ve tedebbür âyetlerinin devamında aralarında bağ kurmakta zorlanacağımız, zahirde birbirinden bağımsız görünen bir kıssa âyeti karşımıza çıkabilmektedir. Şems Sûresi'nde 8. âyete kadar güneş, ay gibi varlıklara ve sonunda iyilik ve kötülük yapma kabiliyetlerinin birlikte yaratıldığı nefse yemin edilmiştir. Bu yemin âyetlerinin ardından 9. âyette Allah-u Teâla "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir."¹⁰⁰ buyurmuş ve 10. âyette "Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden (peygamberini) yalanladı."¹⁰¹ buyurarak Semûd kavminin azgınlığını hatırlatmıştır.

Zemahşerî, Şems Sûresi'nin ilk on âyetinde yapılan yeminin cevabının hazfedildiğini ve "Allah Mekkelileri Peygamberi (as.) yalanlamaları yüzünden hak ile yeksân edecek. Tıpkı Hz. Sâlih'i yalanlamaları yüzünden Semûd kavmini helak etmesi gibi..." şeklinde takdir yapılabileceğini belirtmiştir.¹⁰²

Mehâimî; 8.âyette "Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki,"¹⁰³ mealindeki "فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوِيَهَا" âyetinde "fücur" ifadesini, "insanda nazarî melekelerin geri bırakılıp gazabî ve şehvî melekelerin öne çıkarılması" olarak açıklamıştır. "Takvâ" ifadesine ise bunun aksine "insanda gazabî ve şehvî melekelerin geri bırakılıp nazarî melekelerin galîp gelmesi olarak" manasını vermiştir. Buradan hareketle "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيَهَا"¹⁰⁴ âyetinde "men zekkâhâ" ifadesini; insandaki hayvanî ve melekî kuvveler üzerinde akıl, sâfi kalp, münîr ruhun nurları gibi ilahî tecellilerin hâkim olması olarak tefsir etmiştir. Böyle insanın meleklerden de üstün olacağı ve böylece kurtuluşa ereceği açıklamasını yapmıştır. "Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir" mealindeki "وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيَهَا" âyetine ise yukardaki âyetin manasının aksine güzel hasletlerin olmadığı, gazabî ve şehvî nefsin hâkim olup nazarî melekelerin geriye itildiği insanın, yaban hayvanlarından da daha aşağıda olacağı anlamını vermiştir. İşte bu durumun, insanı külliye helakını gerektiren her şeyi yalanlama sonucuna götüreceğini belirten Mehâimî, Semûd kavminin helakinin de bu sebeple olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda onların nazarî kuvvelerini, gazabî ve şehvî kuvvelere tâbi kılmasıyla sapkın bir kavim olduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁵

Şems Sûresi'nde yemin âyetlerinden sonra gelen Semûd kavminin kıssasına geçişte de görüldüğü üzere Mehâimî, kendi keşfettiği inceliklerle âyetleri birbirine bağlamıştır. Böylelikle onun bu üslubu sûrelerde konu bütünlüğü olduğu fikrini öne çıkarmıştır.

c. Hüküm Âyetlerine Geçişte Münasebet

¹⁰⁰ eş-Şems, 91/9.

¹⁰¹ eş-Şems, 91/10.

¹⁰² Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 6, s. 1321.

¹⁰³ eş-Şems, 91/8.

¹⁰⁴ eş-Şems, 91/9.

¹⁰⁵ Mehâimî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 3, s. 542.

Kur'ân-ı Kerim'de bazı hüküm âyetlerinin siyak ve sibakıyla bağlantısını kurmak güçtür. Mehâimî'nin her zaman olduğu gibi bu tür âyetler arasında kolaylıkla mana bağı kurduğunu görmekteyiz.

"*Birr âyeti*" olarak şöhret bulmuş Bakara Sûresi 177. âyetten¹⁰⁶ hemen sonra "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı...*"¹⁰⁷ mealindeki kısas âyeti gelmektedir. Bu iki âyet arasında münâsebet kurmak oldukça güç gözükmemektedir. Mehâimî; kısas hükmünü, önceki âyette *birr* olarak ifade edilen ve sadaka-zekât, namaz, zor zamanda sebat-sabır gibi "iyilik-erdem"lerden biri olarak görmüştür.¹⁰⁸ Böylece basit ama etkileyici bir şekilde tenâsüb oluşturmuş ve genelde yaptığı üzere işârî yorumlara başvurmamıştır.

Yukarda zikrettiğimiz âyetlerden sonra gelen "*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*"¹⁰⁹ mealindeki âyeti de "*birr âyeti*"ne bağlayan Mehâimî, âyette geçen vasiyeti de kısas gibi iyilik-erdem olarak nitelemiştir. Malın vasiyet edilmesini, hayatın devamını sağlayan unsurlardan biri olarak nitelemiş ve öncesinde geçen "*Kısasta sizin için hayat vardır...*" âyetiyle ilişkilendirmiştir. Art arda gelen *birr*, kısas ve vasiyet âyetlerini birbirine bağlayarak açıklamıştır. Mehâimî, orucun emredildiği Bakara 183. âyetini de yukarda gelen "*birr âyeti*"yle ilişkilendirmeye devam etmiş ve imanın gereklerinden birinin de oruç olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca orucu, nefsin öldürülmesi ve ruhun diriltilmesi olarak tarif ederek adeta kısas ve hayatın devamı ilkelerine işaret etmiştir.¹¹⁰ Böylelikle Mehâimî "*birr âyeti*" ekseninde arka arkaya gelen hüküm âyetleri arasında bir münâsebet ağı oluşturmuştur.

d. Farklı Konulardaki Âyet Grupları Arasında Münasebet

Zerkeşî, âyetler arasındaki münasebet konusunda öncelikle âyetin öncesini tamamlar nitelikte olup olmadığının ve yeni bir müstakil konudan bahsedip bahsetmediğinin iyi belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Müstakil bir konuya geçilmiş olsa dahi öncesiyle münasebetinin hangi yönden gerçekleştiği iyi irdelenmelidir.¹¹¹ Zerkeşî'nin bu tutumu, ilk bakışta konu bütünlüğü sağlanamayan âyetler arasında dahi bir münasebetin sağlanabileceğini göstermektedir.

¹⁰⁶ el-Bakara, 2/177: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır."

¹⁰⁷ el-Bakara, 2/178

¹⁰⁸ Mehâimî, *Tebşîrü'r-rahmân*, C. 1, s. 149.

¹⁰⁹ el-Bakara C. 2, s.180.

¹¹⁰ Mehâimî, *Tebşîrü'r-rahmân*, C. 1, ss. 148-151.

¹¹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, C.1, s. 37.

Tüm âyetleri bir insicam dâhilinde ele alan Mehâimî, birbirinden konu olarak bağımsız gibi duran âyetleri siyak ve sibakiyla münasebet kurarak açıklamış ve "Bu âyet neden burada?" sorusuna mahal bırakmayacak derecede mana bütünlüğü oluşturmuştur. Bunun en güzel örneğini Bakara Sûresi'ndeki boşanma âyetlerinin arasına giriveren *"Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın..."*¹¹² meâlindeki âyetle görebiliriz. Bakara 225. âyetinden başlayıp söz konusu 238. âyetine kadar olan âyetlerde boşanma hukuku işlenmiştir. Bakara 240. âyetten itibaren daha önceki konuyla bağlantılı olmak üzere vefat edip geride eş bırakanlar ve boşanmış olanların hukukuyla ilgili konulara geçilmiştir. İşte Mehâimî, aynı konunun anlatıldığı âyet grubunun arasına giren bu iki âyeti öyle güzel ilişkilendirmiş ki görünürdeki uyuşmazlık bir anda ortadan kaybolmaktadır.

Mehâimî, boşanma yasaklanmamış olsa da ve gereken mehir ya da mut'a verilmiş olsa da bu süreçte bazı hata ve günahların gerçekleşebileceğinden bahsetmiştir. İşte bunların ancak namaz gibi bir ibadetle giderileceğini söylemiştir. Tabii ki vaktinde sünnetiyle ve farzıyla yerine getirilen namazın böyle bir işlevi olacağını vurgulamış ve bu âyetlerin ardından gelen söz konusu âyetin tefsirine geçmiştir.¹¹³ Burada *"Ancak haksızlığa sapan korkar; o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim."*¹¹⁴ âyetine ve *"Nerede ve nasıl olursan ol, Allah'tan kork. Kötülük işlersen, hemen arkasından iyilik yap ki, o kötülüğü silip süpürsün. İnsanlarla güzel geçin!"*¹¹⁵ hadisine bir telmih söz konusudur.

Âyetler arası anlam bağı kurma konusunda gayretleri olan Zemahşerî¹¹⁶ ve Râzî söz konusu âyetler arasında bir münasebet kurmadan açıklama yapmışlardır. Râzî, sadece kadınlar hakkında şer'î emirler bildirildikten sonra ibadet emrinin getirildiğine değinip geçmiştir.¹¹⁷ Bikâî ise bu âyet gruplarını birbiriyle bağdaştırırken insanın kadına duyduğu aşk ve nefret duyguları, çocuklarıyla ilgilenmesi ya da başka bela ve musibetler sebebiyle ibadetlerini özellikle de namazı aksatabildiğine değinmiştir. Bu yüzden kadınlarla ilgili âyetler arasında namazın korunması gerektiği ile ilgili emrin geldiğine işaret etmiştir.¹¹⁸

Diğer tefsirlere baktığımızda Mehâimî'nin bu âyet grupları arasındaki münasebeti daha farklı bir şekilde ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu da onun âyetler arasında münasebet kurarken kendi içtihat ve reyine göre hareket ettiğini göstermektedir.

¹¹² el-Bakara, 2/238-239.

¹¹³ Mehâimî, *Tebşîru'r-rahmân*, C.1, s.181.

¹¹⁴ en-Neml, 27/11.

¹¹⁵ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Birr", 55 (No:1987).

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/763.

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, C. 6, s.482.

¹¹⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, C. 3, s. 359.

Bakara Sûresi'nde bahsi geçen Hz. Âdem'in yaratılışı ve cennetten çıkarılmasıyla ilgili hadise, sûrenin 30. âyetiyle başlayıp 39. âyetle son bulmaktadır. Mushaflarda 39. âyetin sonuna bir konunun tamamlandığını gösteren “ع”¹¹⁹ konulmuştur. Zaten 40. âyetle birlikte İsrâiloğulları'ndan bahseden âyetler gelmektedir. Tefsirlerde 39. âyetle birlikte Hz. Âdem konusu kapanmış ve 40. âyetten itibaren İsrâiloğulları konusuna geçilerek her iki âyet grubu ayrı tutularak tefsir edilmiştir.¹²⁰

Mehâmî, Hz. Âdem kıssasından Hz. Mûsâ kıssasına geçerken “Onlara şöyle dedik: “Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir.” Kim benim gönderdiğim rehbera uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalan sayanlara gelince onlar cehennemliklerdir ve orada devamlı kalıcıdırlar.”¹²¹ mealindeki âyeti Hz. Mûsâ kıssasının başladığı âyetler grubuna dahil ederek tefsir etmiş ve iki ayrı olay arasında münasebet kurmaya çalışmıştır. “Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının.” mealindeki 40. âyetteki “Ey İsrâiloğulları” nidasında “Hz. Âdem'in kıssasına ve ahbine muttali olan Allah'ın seçkin kulu Yâkub'un oğulları” açıklamalarını eklemiştir. Devamında gelen “size verdiğim nimetlerimi hatırlayın” ifadelerine ise Hz. Âdem'in tevbesini kabul etme nimetinden başlayıp İsrâiloğulları'nın denizin yarılması sayesinde firavundan kurtulması, menn ve selvanın verilmesi, bulutla gölgelenmeleri, Tevrat'ın verilmesi gibi kendilerine kadar olan tüm nimetlerin kastedildiğini belirtmiştir. Bu nimetlerin, Hz. Âdem'e meleklerin secde etmesi ve onun cennete konulması gibi benzer nimetler olduğuna değinmiştir. Mehâmî'ye göre âyetteki “ahdinizi yerine getirin” ibaresiyle Allah'tan gelen tüm hakikatlere iman etme ve tüm peygamberlere emredildiği şekilde “son peygamber Hz. Muhammed'e tâbi olmaları” ahbine riâyet kastedilmiştir. Ayrıca bu ahitle, Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yedikten sonra ve yine zürriyetinin yeryüzüne bırakıldıktan sonra onlardan alınan ahitlere işaret edildiğinin altını çizmiştir.¹²²

Bikâî, Bakara Sûresi 40. âyetin tefsirinde, tüm nankörlüklerine rağmen yine de Allah'ın İsrâiloğulları'na nimetler vermesiyle Hz. Âdem'e verilen nimetler arasında bağlantı kurarak açıklamalar yapmıştır.¹²³ Adeta Hz. Âdem'e verilen karşılıksız nimetler ve Hz. Âdem'in düştüğü hata hatırlatılarak, İsrâiloğulları'nın verilen nimetler karşısında nankörlük ermemeleri ve Allah'ın emirlerine riâyet etmeleri istenmiştir. Görüldüğü üzere Bikâî'nin iki âyet grubu arasında kurduğu bağ

¹¹⁹ Muhammed Eroğlu, “Aşr-ı Şerif”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 24.

¹²⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, C. 3, s. 474; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 1, s. 359.

¹²¹ el-Bakara, 2/38-39.

¹²² Mehâmî, *Tebşîrû'r-rahmân*, C. 1, ss. 96-97.

¹²³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, C.1, s. 312.

Mehâimî'nin açıklamalarına nazaran biraz daha yüzeyseldir.

Mehâimî'nin iki ayrı kıssayı birbirine girift olacak şekilde açıklaması onun âyetler arası mûnasebet kurma konusunda oldukça mâhir olduğunun ve bir sûreyi bir bütün olarak gördüğünün bir göstergesidir. Bu durum onun, görünürde birbirinden farklı konu ve olaylardan bahseden âyetler arasında anlam birliğini sağlayacak inceliklerin var olduğu düşüncesiyle hareket ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Hindistan'da yaşamış bir mutasavvıf olan Mehâimî, işârî tefsir mahiyetinde yazmış olduğu Tebîrû'r-rahmân adlı tefsirinde âyetleri birbiriyle ilişkili olacak şekilde açıklamış ve kendine özgü bir yöntem geliştirmiştir. Tasavvufî terimler eşliğinde yaptığı yorumlar, tefsirinin tamamında etkili bir şekilde uygulanmıştır. Mehâimî, tefsirini ilmî birikimi sayesinde kendi görüşleri doğrultusunda yazmış olup rivâyetlere, nakillere ve dilsel tahlillere çok yer vermemiştir. Daha önceki müfessirlerden esinlenmiş olmalı ki böyle muhtasar ve özgün bir eser kaleme alabilmiştir. Tefsirinde rivâyet ve nakillere çok yer vermez; ancak nadir de olsa Mâverdî, Beyzâvî ve Râzî gibi alimlerden isimlerini zikrederek nakiller yapmıştır.

Mehâimî; tasavvuf alanında etkisinde kaldığı, eserleri üzerine şerhler ve haşiyeler yazdığı İbnü'l-Arabî'nin adını tefsirinde zikrederek görüşlerine yer vermiştir. Tefsirinde etkisi görülen bir diğer isim de Hucetü'l-İslâm lakabıyla zikrettiği İmam Gazzâlî olmuştur. Şâfiî mezhebine tâbi olmasından dolayı ahkâm âyetlerini İmam Şâfiî'nin görüşleri doğrultusunda tefsir etmiştir.

Tebîrû'r-rahmân'ı farklı kılan esas özelliği Mûnâsebâtü'l-Kur'ân'ın sistematik bir biçimde uygulanmasıdır. Tefsirde sûreler arası mûnasebet dikkate alınmamış ancak sûreler konu bütünlüğü gözetilerek tefsir edilmiştir. Sûrenin isminden başlayıp son âyetine kadar tüm âyetler ve âyet grupları birbiriyle anlam bağı olacak şekilde tefsir edilmiştir. Sûrelerin başındaki her besmele ve Hurûf-i mukattaalar muhakkak sûrenin içeriğine uygun olacak şekilde tefsir edilmiştir.

Tebîrû'r-rahmân; rivâyetlere, dilsel tahlillere ve önceki kaynaklardan nakillere başvurulmadan kaleme alınması nedeniyle tefsir ilminin genel kâidelerini barındırmamaktadır. Fâtîha Sûresi dışında, tefsirin bütününde müfessirin kendi yorumları hakimdir. Bu durum tefsirin değerini geri planda bırakmış ve şöhretinin önüne geçmiştir. Tüm bu eksikliklerine rağmen Mûnâsebâtü'l-Kur'ân alanında yazılmış nadide bir eserdir. Ülkemizde çok tanınmayan Tebîrû'r-rahmân hakkında yaptığımız çalışmanın hem bu tefsir üzerinde hem de mûnasebet ilmi alanında yapılacak araştırmalar için önemli bir adım olacağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvufîlmi ve Akademik*

Araştırma Dergisi 3/9, 2002, ss. 53-92.

Ayhan, Necdet, *Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas 2021.

Âzâd-ı Bilgrâmî, Mîr Gulâm Alî b. Nûh el-Hüseynî el-Vâsîtî, *Sübhatü'l-mercân fî âsâri Hindistân*. thk. Muhammed Saîd et-Tarîhî, Dâru'l Rafidain, Beyrut, 2010.

Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin 'Letâifü'l-İşârât' Adlı Tefsiri'nde 'Besmele' Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, 2000, ss. 189-213.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, C. 2, thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlı, Dâru' İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1418.

Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbâvî, *Nazmü'd-dürer min (fî) tenâsübî'l-ây ve's-süver*, 22 Cilt. Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, Kahire ts.

Birişik, Abdülhamit, *Hind Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1996.

Birişik, Abdülhamit, "Mehâimî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, TDV İSAM Yayınları, Ankara 2003, s. 360.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, ed. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nâsır, 9 Cilt, Dâru Tavki'n-necât, Kahire 1422.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, 16. bs., Ankara 2007.

Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin, *Aẖbârü'l-a̱hyâr fî aẖvâli'l-ebrâr*, Edebi Dünya, Delhi 1994.

Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Hasan el-Hızzi, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Suudi Arabistan 1997.

Eroğlu, Muhammed, "Aşr-ı Şerif". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 4, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 24.

Gür, Süleyman, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12, 2018, ss. 405-477.

Hasenî, Abdülhay b. Fahreddîn, *el-İ'lâm bi'men fî târîhi'l-Hind mine'l-a'lâm el-müsemma bi'Nüzheti'l-havâtır ve behceti'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*, C. 3, Haydarâbâd: Matbaatü Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962.

Hasenî, Abdülhay b. Fahreddîn, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fî'l-Hind*. Kahire: Müessetü Hindevî li't-talim ve's-sekafe, 2012.

İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.

- Kaya, Ali, "Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî Örneği", *Eskiye* 46, 2022, ss. 337-363.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn terâcimü muşannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*, C. 2, Müessesetu'r-risâle, Dimaşk 1957.
- Mehâimî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tebşîrû'r-rahmân ve teysîrû'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân* (*Tebşîrû'r-rahmân ve teysîrû'l-mennân ba'da mâ yüşîru ilâ i'câzi'l-Kur'ân*, 3 Cilt, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Kitabü Nâşirûn, Lübnan 2011.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, Daru ihyâi't-Türâsü'l-arabiyye, Beyrut 1955.
- Nüveyhız, Adil, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslam hatte'l-'asri'l-hâzır*, Müessesetu Nüveyhızî's-Sekafiyye, Beyrut 1988.
- Özdemir, Ahmet, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 20/1, 2020, ss. 9-37.
- Paro, Mohammad Abdullah Mama, *The Life History Of Hazrat Shaikh Makhdum Ali Paro Qutbu'l-Aqtâb Qutb-e Kokan Al-Mahaimi of Mumbai*, Ghazali Typesetters & Printers, Mumbai 2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, *Mefâtîhu'l-gayb*, 32 Cilt, Dâr-u İhyâ-i't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1420.
- Sıddîk Hasan Han, Ebû Tayyîb Muhammed, *Ebcedü'l-ulûm*, Dâr-u İbn Hazm, byy. 2002.
- Subhî es-Sâlih, b. İbrâhîm el-Lübnânî, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dârul-İlmü li'l-Melâyin, Beyrut 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt, Vizâretü's-Suûdi'l-İslamiyye ve'l-Evkâf, Suudi Arabistan ts.
- Şemsuddîn er-Remlî, Muhammed b. Ebî'l-'Abbâs Ahmed b. Hamza, *Nihâyetu'l-Muhtâc 'ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 8 Cilt, Dârul-Fikr, Beyrut 1404/1984.
- Şensoy, Sedat, "Nazmü'l-Kur'ân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 2006, ss. 464-466.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. İbrâhîm Aţvah Avaż. 5 Cilt, 1395.
- Yazıcı, Tahsin, "Pir", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1964, ss. 558-559.
- Yıldız, Sakıp, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/21, 1986, ss.57-76.

- Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yayınları, Ankara 2009.
- Yılmaz, Mehmet Faik, "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, TDV İSAM Yayınları, Ankara 2020, ss. 568-570.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, C.2, Mektebetü Vehbe, Kahire ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fî vücûhi't-te'vîl*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun v.dğr., 6 Cilt, T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. bs., İstanbul 2016.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*, thk. Ebil-Fazlî'd-Dımyâtî, Daru'l-Hadis, Mısır 2006.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm: Kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, C. 4, Dârul-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*, C. 2, Matbaatü İsa el-Bâbî ve'l-Halebî, Beyrut 1995.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	%50 -%50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Hakan UĞUR
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.

Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	%50-%50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Hakan UĞUR
Double-Blind Peer Review:	External-independent